

11. Федоренко Г.О. Законодавча влада в системі розподілу державної влади в Україні : Автореф. дис.... канд. юрид. наук / Г.О. Федоренко ; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 20 с.
12. Пахомов І. Конституція України і виконавча влада / І. Пахомов // Право України. – 2002. – № 9. – С. 38–40.
13. Авер'янов В.Б. Система органів виконавчої влади / В.Б. Авер'янов // Юридичний вісник. – 1996. – № 1. – С. 111–113.
14. Погорілко В.Ф. Конституційне право України : Підручник / За заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К. : Наукова думка, 2006. – 344 с.
15. Головатенко В. Окремі аспекти конституційно-правового статусу Президента України / В. Головатенко // Право України. – 1999. – № 5. – 96–102.

УДК 342.7

МОТКОВА О.Д.

ДІЯ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто доктринальний аспект дії норм Конституції України. Визначено, що в сучасній юридичній науці відсутня єдина позиція щодо безпосереднього застосування норм Конституції України судами під час вирішення спорів.

Ключові слова: Конституція України, норми Конституції, дія норм Конституції, пряма дія.

В статье рассмотрен доктринальный аспект действия норм Конституции Украины. Определено, что в современной юридической науке отсутствует единая позиция относительно непосредственного применения норм Конституции Украины судами при решении споров.

Ключевые слова: Конституция Украины, нормы Конституции, действие норм Конституции, прямое действие.

The article deals with the doctrinal aspect of the operation of the norms of the Constitution of Ukraine. It is determined that in modern legal science there is no unified position on the direct application of the norms of the Constitution of Ukraine by courts in resolving disputes.

Key words: Constitution of Ukraine, norms of the Constitution, effect of provisions of the Constitution, direct effect.

Вступ. У частині 3 статті 8 Основного Закону закріплено, що норми Конституції України є нормами прямої дії. А тому кожна конституційна норма може бути безпосередньо застосована у правозастосовній діяльності.

Проте спосіб закріплення прав людини в Конституції України не забезпечує ефективності прямої дії конституційних норм у процесі їх реалізації та захисту.

Під час написання статті використовувались наукові праці Л. Тілле, Б. Ебзєєва, Л. Бориславського, Я. Чистокляного, Ю. Тодики, О. Оніщенко, І. Кравця, В. Лучина, В. Лебедева, А. Мірошніченко.

Постановка завдання. Мета статті – встановити сучасний стан досліджень проблеми прямої дії норм конституції.

Результати дослідження. Дослідження проблеми дії норм Конституції України набуло актуальності починаючи 26 червня 1996 року. Проте й до зазначеної дати предметом наукових досліджень були теоретичні аспекти дії конституційних норм.

Так, А. Тілле у праці «Время, пространство, закон. Действие советского закона во времени и пространстве» (1965 рік) розглядає добуржуазні та буржуазні теорії дії законів у часі, встановлює основні положення набрання законом чинності, припинення його дії, досліджує проблему зворотної дії закону.

У вказаній праці зазначено, що дію закону необхідно розуміти як його застосування до події, факту, правовідносин, які мають місце.

Досліджуючи проблему дії закону в часі, автор зазначає, що в разі негайної дії закон регулює всі майбутні й наявні правовідносини з моменту вступу в силу, а все те, що мало місце до цього часу, регулюється попередніми нормами. У разі ж зворотної дії закон поширюється й на наявні права та обов'язки. У такому випадку дії, здійснені відповідно до попереднього закону, підлягають зміні згідно з нормами нового. У праці міститься висновок про три основні види дії закону в часі: негайна дія як основний принцип, «перехідна дія» попереднього закону (тобто його застосування в певних випадках у період дії нового закону), надання закону зворотної сили як виняток із загального правила [1, с. 20–23].

Щодо питання дії закону в просторі автор зазначає, що міжнародні економічні відносини, а також еміграція й імміграція роблять актуальною проблему екстериторіальної дії законів, аналізує можливість і неминучість колізій законів між державами, а також і всередині однієї держави, відмінності внутрішньодержавних і міждержавних колізій [1, с. 102–105].

Б.С. Ебзеев у праці «Прямое действие Конституции Российской Федерации (некоторые методологические аспекты)» (1996 рік) установлює різницю між термінами «вступ у силу», «введення в дію», «дія», «пряма дія», «безпосередня дія», «реалізація» та «застосування» конституційних норм.

Так, автор зазначає, що дія правових норм тотожна їх існуванню як установлених законодавцем стандартів поведінки. Дія Основного Закону – це умова й момент його реалізації, інтеграції в соціальну практику, реалізації громадянами прав і свобод. Дію необхідно розуміти, як регулювальний вплив Конституції на суспільні відносини, що може здійснюватися як безпосередньо, а також спільно з іншими правовими нормами, які найчастіше визначають процедуру здійснення норм Основного Закону, так і опосередковано – після попередньої їх конкретизації в інших законодавчих актах.

Пряма дія конституційних норм притаманна всім формам реалізації норм права: виконання, використання, застосування. Дія конституційних норм може мати місце не тільки в рамках конституційних правовідносин між конкретними суб'єктами, а й у формі прийняття законодавчих актів, передбачених Конституцією, а також актів органів виконавчої влади. А отже, норми Конституції діють безпосередньо, якщо відповідні суспільні відносини врегульовані саме конституційними засобами та їх достатньо для вирішення конкретної життєвої ситуації [2, с. 11].

На думку Л. Бориславського, конституція діє протягом усього часу, поки вона має чинність. Це – постійний фактор державно-правового впливу на розвиток суспільства й держави. Що ж стосується реалізації Конституції, то цим поняттям охоплюється система заходів, спрямованих на втілення в життя чинної Конституції. При цьому мова йде про систематичну, постійну, цілеспрямовану діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб, громадян і їхніх об'єднань [3].

У дисертаційному дослідженні «Конституційно-правові норми в Україні» (2005 рік) Я. Чистоколяний зазначає, що конституційні норми мають особливий порядок дії. Відповідно до ч. 3 ст. 8 Основного Закону, пряма дія означає, що на виконання норм Конституції України видаються інші закони, прямо передбачені конституційними положеннями, а у правозастосовному значенні пряма дія норм Конституції України означає, що всі суб'єкти конституційного права керуються в діяльності насамперед нормами чинної Конституції. Але прямий характер дії поширюється не на всі норми конституційного права, а лише на ті з них, що об'єктивізовані в Конституції України. Конституційно-правові норми, відображені в інших джерелах конституційного права, не наділені властивостями норм прямої дії [4, с. 41].

На думку Ю. Тодики пряма дія має розглядатися як у законотворчому, так і правозастосовному аспектах: у законотворчому аспекті пряма дія Конституції полягає в тому, що на виконання норм конституції видаються інші закони, зокрема вказані в самому тексті конституції; пряма дія в правозастосовному аспекті – це використання конституційних норм органами державної влади та суспільними формуваннями [5, с. 26].

О. Оніщенко в дисертаційному дослідженні «Конституція України як основне джерело конституційного права України» (2005 рік) зазначає, що дію Конституції можна розглядати

у двох аспектах: статичному й динамічному. Сутність статичного полягає в тому, що Конституція діє з моменту оголошення про введення її в дію.

Другий аспект дії Конституції – динамічний, який позначається в Основному Законі поняттям «пряма дія» [6, с. 119–121].

І. Кравець пропонує ділити конституційні норми на групи залежно від механізму їх реалізації: 1) норми, які застосовуються органами державної влади безпосередньо під час реалізації власних повноважень; 2) норми, що мають ускладнений механізм реалізації (норми-цілі, норми-принципи, декларативні норми), встановлюють певну програму конституційної політики та не можуть безпосередньо використовуватись, натомість інші нормативні акти й державна політика повинні з ними узгоджуватись; 3) норми, під час реалізації яких допускається прийняття інших законів, що забезпечують реалізацію конституційних норм; 4) норми, для реалізації яких обов'язкове прийняття спеціальних законів [7, с. 360–365].

На думку В. Лучина, такий підхід не дає підстави для поділу дії Конституції на безпосередню та опосередковану. «Розкриття» й «конкретизація» існують поряд із безпосередньою дією, тобто виступають як правовий механізм забезпечення реалізації конституційних норм [8, с. 65].

Так, О. Оніщенко дійшла висновку, що безпосередню й опосередковану дії норм Конституції треба розглядати як складники форми прямої дії конституційних норм. Щодо опосередкованої дії, то вона може здійснюватися після конкретизації норм Конституції в інших законодавчих актах. Така конструкція забезпечується нормами інших галузей права.

Крім теоретичних засад дії конституційних норм, окрему увагу науковці приділяють застосуванню конституційних положень у практиці судів.

Так, на думку О. Оніщенко, суд не в кожному випадку може застосувати Конституцію безпосередньо. Ідеться про те, як має діяти суд, якщо в процесі розгляду справи дійде висновку, що закон, який застосовується або підлягає застосуванню, суперечить Конституції України [6, с. 123].

В. Лебедєв зазначає, що обов'язкове попереднє звернення суддів до Конституційного Суду порушуватиме принцип прямої дії Конституції. Якщо конституційні норми є нормами прямої дії, суд конституційної юстиції має бути проміжною ланкою. Якщо це стане системою, то Конституційний Суд може перетворитися на єдиний орган, який має право застосовувати Конституцію прямо [9, с. 3].

На думку Б. Ебзєєва, суд загальної юрисдикції може не застосовувати неконституційний закон і вирішити спір на основі норм Конституції, але в такому випадку мова йде не про право, а про обов'язок звернутися до органу конституційної юстиції для перевірки конституційності цього закону [2, с. 11].

Досліджуючи проблему застосування судами актів, що суперечать Конституції України, за відсутності їх визнання неконституційними Конституційним Судом України, А. Мірошніченко зазначає, що норми Конституції України є нормами прямої дії, у разі колізії між ними та якимось іншим актом, у т. ч. законом, застосуванню, поза всяким сумнівом, підлягає норма Конституції. Застосування закону, що суперечить Конституції, автоматично означає незастосування Основного Закону.

Автор акцентує увагу, що звернення до Конституційного Суду України загалом не може мати наслідків для вирішення конкретної справи, що вже розглядається судами, адже спірні правовідносини вже існують, а єдине, що зміниться після рішення Конституційного Суду України про визнання акта неконституційним, – це його формальна втрата чинності на майбутнє [10].

Висновки. Аналізуючи наукові дискусії, доходимо висновку, що більшість сучасних наукових досліджень присвячені окремим теоретичним питанням дії конституційних норм і розмежування із суміжними категоріями. Так, системний аналіз викладених наукових досліджень дає підстави для висновку, що сформовано підхід до розмежування форм прямої дії Конституції, якими є безпосередня та опосередкована дія конституційних норм.

Натомість у сучасній юридичній науці відсутня єдина позиція щодо безпосереднього застосування норм Конституції судами під час вирішення спорів. Сучасні наукові погляди поділено на дві групи: низка вчених вважає, що в разі виникнення сумніву про конституційність закону, який підлягає застосуванню, суд повинен звернутися до органу конституційної юстиції для вирішення такого питання; протилежна точка зору полягає в тому, що, якщо суд упевнений у тому, що застосовуваний закон не відповідає положенням Конституції, для вирішення спору повинні використовуватись конституційні норми без звернення до органу конституційної юстиції.

На жаль, магістральне спрямування перерахованих винятково актуальних досліджень не охоплює всіх аспектів дії норм Конституції, зокрема потребує вдосконалення понятійно-категорійний апарат прямої дії норм Конституції України й установлення співвідношення прямої дії норм Конституції України із суміжними правовими категоріями.

Список використаних джерел:

1. Тилле А.А. Время, пространство, закон / А.А. Тилле. – М. : Юридическая литература, 1985. – 362 с.
2. Эбзеев Б.С. Прямое действие Конституции РФ (некоторые методологические аспекты) / Б.С. Эбзеев // Правоведение. – 1996. – № 1. – С. 11–15.
3. Бориславський Л. Деякі теоретичні і практичні питання реалізації Конституції України / Л. Бориславський // Юриспруденція онлайн. – 12.09.2003.
4. Чистоколяний Я.В. Конституційно-правові норми в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Я.В. Чистоколяний. – К., 2005. – С. 10.
5. Тодика Ю.М. Конституція України: проблеми теорії і практики : [монографія] / Ю.М. Тодика. – Х. : Факт, 2000. – 608 с.
6. Оніщенко О.В. Конституція України як основне джерело конституційного права України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / О.В. Оніщенко ; КНУШТ. – К., 2005. – 215 с.
7. Кравец И.А. Российский конституционализм: проблемы становления, развития и осуществления / И.А. Кравец. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 318.
8. Лучин В.О. Конституция Российской Федерации: Проблемы реализации / В.О. Лучин. – М., 2002. – С. 687.
9. Лебедев В.М. Интервью / В.М. Лебедев // Ваше право. – К., 1996. – № 6.
10. Мірошниченко А.М. Застосування судами актів, що суперечать Конституції України, за відсутності їх визнання неконституційними Конституційним Судом України : виступ на Судово-правовому форумі «Правосуддя в Україні: реалії та перспективи» / А.М. Мірошниченко ; Верховний Суд України. – К., 2013.